

Жаданов Ю. А.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**ГЕНЕЗИС ТА СПЕЦИФІКА ФЕМІНІСТСЬКОЇ
УТОПІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

У статті розглядається історія зародження та розвитку жіночої утопічної літератури. Запропоновано авторський варіант можливих етапів розвитку феміністської утопічної літератури. В основу класифікації покладено тимчасовий фактор (час появи того чи іншого твору), гендерна ідентичність авторів, наявність у творах утопічних характеристик.

У кожному етапі виявлено ключових авторів, названо найважливіші твори, в яких реалізується утопічна проблематика. Короткий аналіз текстів дозволив виділити особливості жіночої утопічної думки, її відмінності та подібності до традиційної (чоловічої) утопічної літератури.

Перші приклади феміністської утопії виявляються в XVII–XVIII століттях у романах Мері Керрі «Новий Єрусалим», Маргарет Кавендіш «Палаючий світ» та Сарі Скотт «Тисячолітня зала». Виявлені під час аналізу цих творів специфічні жанрові риси дозволяють стверджувати про появу у світовій літературі нового погляду на утопічну проблематику.

Наступний найважливіший етап межі XIX і XX століть ознаменований творчістю Шарлотти Гілман. Її роман «Жіноча земля» вивів жіночу утопічну літературу на новий якісний рівень.

Результати дослідження дозволили зробити висновки про те, що ранні феміністські утопії М. Керрі, М. Кавендіш і С. Скотт являли собою неканонічні варіанти утопії (канон склався у творах Платона, Т. Мора, Т. Кампанелла та ін.), що зумовило критичне сприйняття творів жінок-письменниць. Незважаючи на це, авторам вдалося розширити жанрові рамки утопії, створивши релігійну утопію (М. Керрі), елітарну утопію (М. Кавендіш) та феміноцентричну утопію (С. Скотт). Скептичне ставлення до можливостей феміністської утопії змінилося після появи роману «Жіноча земля» Ш. Гілман, яка поставила жіночий утопічний роман в один ряд із найкращими досягненнями жанру утопії к. XIX – п. XX ст. (Ж. Верн, У. Морріс, Е. Беллами, Г. Уеллс).

Ключові слова: феміністська утопія, позитивна утопія, негативна утопія, утопічна проблематика, феміноцентрична утопія, герой-оповідач, елітарна утопія, гендер, релігійна утопія.

Постановка проблеми. Утопічна художня література має давню і достатньо добре вивчену історію розвитку. Евгемер, Ямбул, Платон, Т. Мор, Т. Кампанелла... – значні віхи цієї історії, але історії патріархальної, маскуліної з суто чоловічим гендерним осмисленням утопічної проблематики. Жіночий погляд на ідеальну державність, найкращий світоустрій довго залишався невідомим. Вітчизняне літературознавство не приділяло достатньої уваги цій проблемі, тому наше звернення до витоків феміністської утопічної думки здається нам вкрай актуальним і злободенним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова утопіологія має значні напрацювання у вивченні позитивної і негативної утопії. Серед робіт останнього часу можна назвати таких авторів, як: С. Браун [1], Л. Девіс [5], А. Кренні-Френсіс [4], К. Кумар [9], Ф. Мануель [10], А. Фокс [7].

Постановка завдання. Більшість робіт з означеної проблеми належать зарубіжним вченим.

Ця стаття розглядається як одна з перших спроб у вітчизняному літературознавстві комплексно підійти до вивчення жіночої утопічної літератури. Цьому й присвячена мета статті: накреслити основні етапи розвитку феміністичної утопічної літератури, виявити їх особливості і значущість, на основі аналізу художніх текстів визначити жанроутворюючі риси, притаманні феміністичній утопії.

Виклад основного матеріалу. Слово «утопія», як відомо, перекладається як «місце, якого немає» або як «нездійсненна мрія». Чоловіки у своїх утопічних проєктах перш за все хотіли втілити задуми щодо упорядкованого державного устрою, де все буде гармонійним і раціональним, визнаючи при цьому, що подібні ідеальні міста і держави за сучасних авторів умов є «місцями, яких немає», але які повинні стати зразком для реальних державних діячів. Тобто чоловічі утопічні проєкти завжди носили масштабний характер перетво-

рення суспільства. Жінки (які на протязі довгої історії свого існування в патріархальному світі, знаходячись у пригніченому соціальному статусі, не маючи можливості приймати активну участь у політичному житті суспільства) створювали утопії, в яких перш за все реалізовувались повсякденні, буденні мрії про життя, де буде обов'язково розділене кохання, гармонія у статевих стосунках та сімейних відносинах, рівні права з чоловіками у всіх сферах життя. І, як правило, подібні сюжети ставали «нездійсненими мріями».

Генезис феміністичної утопічної літератури можна розглядати починаючи лише з XVII – XVIII ст., коли з'являються перші зразки жіночої утопії. Це романи двох письменниць XVII століття Мері Керрі (Mary Carrie) «Новий Єрусалим» (“New Jerusalem”, 1651) і Маргарет Кавендіш (Margaret Cavendish) «Палаючий світ» (“Blazing World”, 1666) та письменниці XVIII століття Сари Скотт (Sarah Scott) «Тисячолітня зала» (“Millenium Hall”, 1762).

Треба відзначити, що певна частина сучасних вчених (А. Фокс, К. Кумар, Ф. Мануель), приходять до висновку, що авторами класичної утопії були лише чоловіки з вищою освітою, які і заклали своїми творами канони утопічної літератури. Жінки не могли писати справжні утопії, бо не мали університетської освіти у XVII–XVIII ст. Ф. Мануель вважає, що «правильні утопії (чоловічі) мають вирішувати «універсальні» проблеми суспільства та держави, неправильні утопії (жіночі) відрізняються від утопій Платона і Мора, і не можуть бути включені в утопічний ряд, бо не відповідають жанровому канону» [10, р.7].

Перше, що відрізняє «чоловічі» та «жіночі» утопії – відношення до материнства. У традиційних утопіях народження і виховання дітей було чи не найголовнішою справою життя жінок, їхнім гендерним обов'язком, бо це, по-перше, пов'язано з продовженням роду; по-друге, є одним з нормативних чинників ідеального християнського суспільства (з точки зору авторів-чоловіків). У ранніх феміністичних утопіях ми не знайдемо спогадів про шлюбні відносини, пологи, виховання дітей тощо. І це не випадково, це принципова позиція авторок, небажання зображувати «традиційні» (з точки зору патріархального суспільства) сфери життя жінок. М. Керрі, М. Кавендіш та С. Скотт замість репродуктивних функцій подають зображення альтернативних різновидів діяльності жінок, які в утопіях можуть займатися науками, військовими справами, комерційною діяльністю, проповідувати, керувати державою. І все

це – самостійно, без допомоги і без догляду з боку чоловіків, відстоюючи самодостатність жінок.

Так М. Керрі у романі «Новий Єрусалим» подає образ жінки-пророка, яка специфічно тлумачить Біблію. Традиційна екзегеза в інтерпретації героїні перетворюється на оповідь про бідних добрих жінок, життя яких може покращитися за умов певних змін у суспільстві. Жінка-пророк подає своє бачення можливого майбутнього з більшими можливостями для жінок. Таким чином, тлумачення Святого Письма дає можливість авторці не тільки передати власне розуміння мови божественних текстів, виказати своє критичне ставлення до існуючого соціального устрою з чоловічою доміантою і другорядністю жінок, але й подати особисті думки щодо актуальних проблем свого часу. Цьому сприяє і оповідь від першої особи, написаної у формі листів, які є доповненням основного тексту.

Цікава феміністична інтерпретація у романі відомого біблійного міфу про гріхопадіння перших людей у Раю. Середньовіччя трактує образ жінки як джерело зла. На думку ж М. Керрі, у падінні Єви винні хитрість і підступність Змія та безвольність і слабкодухність Адама (обидва – чоловіки).

У «Новому Єрусалимі, – наголошує авторка, – не буде голоду, утисків та неприємностей, які залишаться у старому світі» [2, р. 71]. Інколи оповідь М. Керрі набуває вигляду пророцтва: «Прийде час, коли настане благоденство, і не тільки для чоловіків, але і для жінок» [2, р. 238].

Ідеальний світ М. Керрі – це аграрна держава рівноправних людей, що живуть у достатку: «Вони будуть жити в будинках, які самі збудують, їсти фрукти зі своїх виноградників... і будуть вони насолоджуватися плодами праць своїх» [2, р. 72]. Все це стало можливим у результаті заміни чоловічої корумпованої монархії істинною владою доброзичливих святих жінок: «має наступити такий час, коли святі стануть на чолі всіх націй» [2, р. 73]. Святі у царстві М. Керрі – це жінки: бідні, лагідні та слабкі. Слабкість, за задумом авторки, стає обов'язковою визначальною рисою саме тих, хто увійде у Новий Єрусалим і пожинатиме плоди сили Господньої. Авторка вірить, що побудова Нового Єрусалиму – це воля Божа і вона здійснена, бо слабкості кожного перетворюються на духовну і фізичну силу, завдячуючи якій і з'явиться ідеальний світ. Крізь призму всього твору уявлення М. Керрі про себе як про слабку жінку розуміються як джерело її влади та сили.

Таким чином, християнська проблематика твору, присутність у тексті образу жінки-пророка, наявність певного утопічно-релігійного дискурсу дозволили М. Керрі створити специфічну релігійну утопію.

Маргарет Кавендіш, герцогиня Ньюкасл, авторка роману «Палаючий світ» – типова аристократка XVII ст. Завдячуючи своєму соціальному становищу вона отримала найкращу на той час домашню освіту. Як творча неординарна особистість проявила себе в різних напрямках: писала вірші, есе, романи, роботи з фізики та філософії.

Як начитана людина, М. Кавендіш знайома з романом Т. Мора «Утопія». І це відчувається: при створенні свого «Палаючого світу» вона враховує обов'язкову для жанру утопії двучастність оповіді. Якщо у Т. Мора йде порівняння сучасної автору Англії з вигаданим світом Утопії, то у М. Кавендіш перша частина твору присвячена філософським поглядам авторки, а друга описує Палаючий світ – жіночий авторський варіант ідеального суспільства: «Я створила свій власний світ» [3, р. 12]. В романі подано принципово інший світ ніж у попередньої авторки (М. Керрі). М. Кавендіш пішла шляхом Платона: вона змальовує ієрархічне суспільство і підтримує монархію. Згадаємо, Платон вважав, що та держава буде процвітати, якою керує цар-філософ. У «Палаючому світі» державою керує Імператриця-філософ.

Важливою частиною утопічного роману є подорож у віддалені частини Землі. У «чоловічих» утопіях це обов'язковий і звичайний елемент оповіді. Для М. Кавендіш це проблема (у XVII ст. жінка самостійно подорожувати не може), яку авторка оригінально вирішує: героїню викрадають і привозять на Північний полюс. Місцевий імператор закохується в головну героїню, одружується, передає їй владу над своєю державою – Палаючим світом, а сам віддається на спокій. Дуже схематично і навіть примітивно. Але все це потрібно для подальшого розвитку сюжету.

Авторка зображує діяльність головної героїні, яка стає Імператрицею. Мудра жінка-правитель займається облаштуванням держави, втручається у плануванні всіх сфер життя королівства, керує питаннями управління, переймається проблемами навчання та освіти. Імператриця наполягає на необхідності освіти для обдарованих жінок і аристократок, дозволяє жінкам брати активну участь у релігійному житті суспільства.

Головний принциповий момент будь-якої утопії: автор зображує в утопічному творі світ, протилежний тому, де він живе. «Палаючий світ»

повністю відповідає цьому критерію. Живучи за часів, коли жінки були позбавлені будь-яких юридичних і соціальних прав, не мали можливості навчатися в університетах, займатися науковою, журналістською, політичною діяльністю, приймати активну участь у державних справах, авторка змальовує вигаданий утопічний світ, де всі жіночі мрії про повноцінне, насичене життя реалізовані. Але утопія М. Кавендіш не для всіх жінок, а лише для привілейованих, аристократичних, багатих жінок. Утопізм М. Кавендіш носить обмежений, елітарний характер.

Характерною особливістю роману «Тисячолітня зала» («Millenium Hall», 1762) Сари Скотт, що відрізняє цей твір не тільки від «чоловічої» утопії, але й коллег з феміністської утопії, є його феміноцентричність. Всі герої роману – жінки, живуть в окремих маєтках без чоловіків, працюють і своєю працею забезпечують економічну незалежність жіночого гуртожитку. Типовий утопічний проект.

Структурна побудова роману має певну оригінальність: основна оповідь про Тисячолітню залу (притулок для жінок, що постраждали від сімейного насильства або стали жертвами нещасливих шлюбних відносин) перемишується з конкретними життєвими історіями жінок, що сюди потрапили. Це надає оповіді певної достовірності і енергетики.

С. Скотт вважає, що економічна залежність жінок від чоловіків є найголовнішою проблемою сучасності. Тому у своєму утопічному світі вона запропоновує можливий вихід з цієї скрутної ситуації. Тисячолітня зала – це узагальнений образ існування жіночої спільноти, яка змогла досягти успіху, забезпечивши себе всім необхідним для життя, провела «реформу дворянського капіталізму синіми панчолами фемінізму» [11, р. 8].

Роман С. Скотт «Тисячолітня зала» характеризується ще однією вдалою знахідкою. Змальовуючи кулуарне жіноче товариство, на роль обов'язкового для більшості утопічних творів образу оповідача, вона вибирає чоловіка. Це, як ми далі побачимо, дає певні переваги авторці. Герой-оповідач – такий собі джентльмен-мандрівник сер Джордж. У Тисячолітній залі він опиняється внаслідок рекомендацій свого лікаря, щоб «вилікувати негативні наслідки тривалого перебування у спекотному та нездоровому кліматі Ямайки», де він «значно збільшив свій фінансовий стан, але втратив здоров'я» [11, р. 54–55]. Сер Джордж – типовий представник чоловічої спільноти з традиційними поглядами на соціум, сімейні

відносини, роль жінок і чоловіків у суспільстві. Його оцінки та інтерпретації подій і ситуацій, які він описує, мають упереджений характер, вступають у протиріччя з жіночим поглядом на ті ж самі події і ситуації. Це їй потрібно письменниці: виходячи з контексту твору, читач добре розуміє правоту жінок і неправоту пихатого джентльмена. Авторка навмисно створює образ чоловіка-оповідача, яскравого представника існуючого чоловічого дискурсу, щоб нівелювати його авторитет та цінності і просувати свої погляди на роль жінок у суспільстві, на необхідність і злободенність реформи шлюбу тощо.

Сучасний стан суспільства з чоловічою домінантою і пригніченням жінок С. Скотт розглядає як репресивну систему, яку скоріше потрібно реформувати. Характерно, що образ Тисячолітньої зали виріс з реальної життєвої практики письменниці, що керувала подібною комуною. Утопічний проект С. Скотт виходить за межі вигаданих фантастичних сюжетів та пропонує практичні реформи існуючого суспільства зсередини. Подібні утопії в науковій літературі мають назву «практопії», тобто утопії, які мають прикладний практичний характер.

Другий етап розвитку феміністської утопії припадає на кінець XIX – початок XX століття і пов'язаний з творчістю американської письменниці і поетеси, соціологині і художниці, реформаторки і знаної представниці феміністського руху Північної Америки Шарлотти Перкінс Гілман (Charlotte Perkins Gilman), що увійшла в історію утопічної літератури як авторка утопічної трилогії: «Гори, що рухаються» (“Moving the Mountain”, 1911); «Жіноча земля», 1915); «З Нею в Оурланд» (“With Her in Ourland”, 1916).

Найбільшу популярність і визнання отримав роман «Жіноча земля» (“Herland”). На відміну від жіночих утопій XVII–XVIII ст., твір Ш. Гілман будується на засадах традиційної утопії з елементами гендерної проблематики і використанням напрацьовань пригодницької літератури.

Три друга-американця Ван Дженнінгс, Террі О'Ніколсон і Джеффри Маркграф на біпланах відправляються у віддалений район Землі на пошуки міфічної країни, де живуть одні жінки. Всі події описуються студентом соціології Ван Дженнінгсом. Перед нами типовий засіб традиційної утопії – подорож до віддаленої ідеальної країни, описаної оповідачем-мандрівником, але не після повернення, а під час всіх подій, що надає оповіді динамічного характеру, інтригує читача.

За сюжетом герої знаходять місто, де дійсно живуть одні жінки. За певних обставин ще дві тисячі років тому їхня цивілізація втратила чоловіків (виверження вулкана, громадянська війна) і вижила завдячуючи партеногенезу (партеногенез – одностатеве або невинне розмноження – можливе лише у деяких різновидів рослин, термітів, мурах та ящірок, але не у людей. Можливо, це авторське припущення, щоб якось пояснити цей феномен).

Поступово друзі знайомляться з цим світом. Місцеві жінки високого зросту, розвинуті фізично і духовно, добрі, гостинні, мають особливу мораль, гуманістичний світогляд. Суспільство жінок успішне і перспективне. Ш. Гілман підводить читачів до логічного висновку, що жінки, спираючись на природну мудрість і здоровий глузд, без участі чоловіків, зуміли створити дійсно досконалий ідеальний світ.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз дозволив виділити у розвитку жіночого утопічного роману два етапи. Перший припадає на XVII–XVIII ст. У творах М. Керрі, М. Кавендіш і С. Скотт проявилися несхожість з «чоловічими» утопіями і риси новітнього підходу до змалювання ідеальних світів. Перш за все, це стосується розширення утопічної проблематики (критичне ставлення до патріархальних основ життя, відмова від зображення материнства як єдиної сфери діяльності жінок, розширення прав жінок у шлюбних і соціальних відносинах тощо). По-друге, жінки-авторки доповнили поетологічні особливості утопічного жанру: урізноманітнили образи оповідача (жінка-пророк у М. Керрі, великосвітська дама у М. Кавендіш, чоловік-оповідач у жіночому світі); створили особливі хронотопи (тисячолітнє царство Христа у «Новому Єрусалимі», ідеальна держава на Північному полюсі у «Палаючому світі», утопії всередині старого світу (практопії) у «Тисячолітній залі»); запропонували нові форми оповіді (форма пророцтва через інтерпретацію Біблії у М. Керрі, форма фантастичної подорожі до ідеальних світів у М. Кавендіш, форма дорожніх записок із вставними історіями у С. Скотт). Нарешті, авторки-жінки запропонували жанрові різновиди творів утопічного спрямування: релігійна утопія (М. Керрі), елітарна утопія (М. Кавендіш), феміноцентрична утопія (С. Скотт).

Кінець XIX – початок XX століття визнано другим етапом розвитку феміністської утопії. Аналіз твору Ш. Гілман «Жіноча земля» дозволив стверджувати, що (після неканонічних зразків ранньої жіночої утопії першого періоду) феміністський

утопічний роман нарешті досяг рівня найкращих утопічних творів так званої «чоловічої» утопії, залишаючись при цьому яскравим прикладом «жіночого» оригінального погляду на специфіку ідеальних світів. Традиційна утопічна проблематика набула новітніх відтінків та нюансів: інвертування гендерних відмінностей (жінки – незалежні, впевнені у собі, фізично розвинуті, носять короткі зачіски; чоловіки вміють співчувати, співпереживати, мають довге волосся); трансформація підходу сприйняття жінок у суспільстві (оцінка досягнень жінок не через призму чоловіків (чиясь донька, дружина, матір), а як самодостатніх особистостей, які всього досягли без втручання

чоловіків); створення культу освіти (вільний рівноправний доступ жінок до навчання). Авторка подає новаторський підхід до зображення оповідача-мандрівника. За 17 років до появи у романі О. Хакслі «Дивний новий світ» трьох головних героїв як носіїв авторського задуму, Ш. Гілман подає трьох головних героїв – носіїв різних відтінків відношення чоловіків до жінок. Крім того, через цих героїв подається три варіанти любовної лінії в сюжеті твору, що було новим для жанру позитивної утопії.

Перспективними планами автора є продовження вивчення жіночої утопічної літератури на матеріалі феміністської антиутопії.

Список літератури:

1. Brown S. Margaret Cavendish : Strategies Rhetorical And Philosophical Against the Charge of Wantonness, Or Her Excuses for Writing so Much. *Critical Matrix*. 1991. № 6. P. 20–45.
2. Cary M. A New and More Exact Mappe or Description of New Jerusalems Glory When Jesus Christ and his Saints with Him Shall Reign on Earth a Thousand Years, and Possess all Kingdoms. L., 2001. 279 p.
3. Cavendish M. The Blazing World and Other Writings. London: Penguin, 1992. 272 p.
4. Cranny-Francis A. Feminist Fiction: Feminist Uses of Generic Fiction. Oxford: Polity Press, 1990. 240 p.
5. Davis L. H. Natural Resistance : Margaret Atwood as Ecofeminist or Apocalyptic Visionary. *Women Writing Nature: A Feminist View*. Lanham, MD: Lexington, 2008. P. 81–94.
6. Encyclopedia of literature and science / ed. P. Gossin. Westport, CT: Greenwood Press, 2002. 488 p.
7. Fox A. Utopia: An elusive vision. N. Y.: Twayne, etc., 1993. 128 p.
8. Gilman C. P. Herland. N. Y., 2003. 228 p.
9. Kumar K. Utopia and Anti-utopia in Modern Times. Oxford; New York: Blackwell, 1987. 506 p.
10. Manuel F.U., Manuel F.P. Utopian thought in the Western world. Cambridge (Mass.), 1979. 896 p.
11. Scott S. A Description of Millenium Hall / ed. and intro. Gary Kelly. Peterborough, Ont: Broadview, 1995. 256 p.

Zhadanov Yu. A. GENESIS AND SPECIFICITY OF FEMINIST UTOPIAN LITERATURE

The article deals with the history of the origin and development of women's utopian literature. The author's version of the possible stages in the development of feminist utopian literature is proposed. The classification is based on the time factor (the time when a particular work appeared), the gender identity of the authors, and the presence of utopian features in the works.

At each stage, key authors are identified, the most important works in which utopian problems are realized are named. A brief analysis of the texts made it possible to highlight the features of female utopian thought, its differences and similarities with traditional (male) utopian literature.

The first examples of feminist utopia appeared in the 17th and 18th centuries in the novels "New Jerusalem" by Mary Carrey, "Blazing World" by Margaret Cavendish and "Millennium Hall" by Sarah Scott. The specific genre features revealed in the course of the analysis of these works make it possible to state that a new view of utopian problems has appeared in world literature.

The next important stage at the turn of the 19th and 20th centuries was marked by the work of Charlotte Perkins Gilman. Her novel "Herland" brought women's utopian literature to a new qualitative level.

The results of the study led to the conclusion the early feminist utopias of M. Carrey, M. Cavendish and S. Scot were non-canonical variants of utopia (the canon was formed in the works of Plato, T. More, T. Campanella, etc.), which led step by step to a critical perception of the works of women writers. Despite this fact, the authors managed to expand the genre framework of utopia, creating a religious utopia like (M. Carrey), an elitist utopia (M. Cavendish) and a feminine-centric utopia (S. Scott). After the appearance of the novel "Women's Land" by S. Gilman, who put the women's utopian novel on a par with the best achievements of the utopian genre of the late 19th – n. 20th century (J. Verne, W. Morris, E. Bellamy, G. Wells) changed the skeptical attitude towards the possibilities of the feminist utopia.

Key words: *feminist utopia, positive utopia, negative utopia, utopian issues, femine-centric utopia, the protagonist-narrator, elite utopia, gender, religious utopia.*